

شرح حال عرفا، متصوفه و زهاد عصر قاجار

از کتاب

تُحَفُّةُ الْأَلْبَاءِ فِي تَذْكِرَةِ الْأَوْلِيَاءِ وَ الشُّرَفَاءِ

زیرا بابا ین صفوی گنجوی

تصحیح و تحشیه

وحید محمودی - محمدرجاء صالحی

انتشارات سفیر اردهال

سرشناسه

عنوان و نام پدیدآور

م. خصصات نشر

م. ص. ظاهری

ش. م.

وضعیت فهرس. ویسی

یادداشت

یادداشت

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

موضوع

شناسه افزوده

شناسه افزوده

رده‌بندی کنگره

رده‌بندی دیویی

شماره کتابشناسی ملی

صفوی گنجوی، زین‌العابدین، ۱۲۴۵ ق. -

تحفه الالباء فی تذکره الاولیاء و الشرفاء: شرح حال عرفا،

متصوفه و زهاد عصر قاجار / زین‌العابدین صفوی

گنجوی؛ تصحیح و تحشیه وحید محمودی (عضو هیئت

علمی پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی «سمت»)،

محمدزجاج صاحب‌دل.

تهران: سفیرازدهال، ۱۳۹۷

۵۴۲ ص.

۹۷۸-۶۰۰-۳۱۳-۶۰۵-۲

فیبا

کتابنامه: ص. ۴۸۳.

ت. ر. ف. - ایران - تاریخ - قرن ۱۳ ق.

Sufism - Iran - 19th century

عارفان - سرشت

Mystics - Biography

تصوف - فرقه‌ها

Sufism, Sects of*

محمودی، وحید، ۱۳۶۶ -

صاحب‌دل، محمدزجاج، ۱۳۶۲ - مصحح

BP ۱۳۹۷ ۷ص/ ۲۷۵/۷۵

۲۹۷/۸۹۲

۵۱۴۵۴۲۴

انتشارات سفیر اردهال

شرح حال عرفا، متصوفه و زهاد عصر قاجار

از کتاب

تُحْفَةُ الْأَلْبَاءِ فِي تَذْكِرَةِ الْأَوْلِيَاءِ وَ الشُّرَفَاءِ

زین العابدین صفوی گنجوی

تصحیح و تحشیه

و مید - مؤلفی - محمدرجاء صاحب‌دل

شابک: ۹۷۸-۶۰۵-۱۳-۲

صفحه‌آرایی، طراحی جلد: واحد آماده‌سازی و انتشارات سفیر اردهال

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سفیر اردهال

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۵۰ نسخه

نشانی دفتر: تهران، خیابان مفتح، خیابان سمیه، روبه روی بانک ملی ایران، ساختمان ۱۱۸، واحد ۴

تلفن مرکز پخش: ۸۸۳۱۹۳۴۲-۸۸۳۱۳۸۹۸

کد پستی: ۱۵۸۱۸-۷۴۷۱۵

www.safirardehal.ir

email: safirardehal@yahoo.com ۱۳۹۷ حق چاپ: ©

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه‌برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در گیومه در مستندنویسی، و مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

۱	دیباچه
۵	مقدمه
۶	تذکره‌های دوره قاجار
۱۱	معرفی نسخه‌های مختلف کتاب
۱۲	پیشینه تحقیق
۱۲	معرفی ساختار کتاب
۱۴	زندگی‌نامه مؤلف
۱۷	شیوه تصحیح
۱۸	مختصری درباره تاریخ تصوف از صفویه تا عصر قاجار
۲۲	وضعیت طریقت‌های صوفیه در عصر صفوی
۲۴	دراویش و قلندران
۲۸	رذیه‌نویسی علیه صوفیه در عصر قاجار
۳۰	طریقه نعمت‌اللهیه
۳۲	طریقه ذهبیه
۳۳	طریقه شوشتریه
۳۵	ارتباط تصوف و سیاست در عصر قاجار
۳۹	کتابنامه مقدمه
۴۳	وصف فوائد کتاب به قلم علی‌محمد میانجی گرم‌رودی آذربایجانی
۹۳	مقدمه در بیان فوائد سیاحت و احتیاج بدان
۱۱۱	۱. الحاج میر علی‌اکبر اردبیلی (۱۱)
۱۱۲	۲. الحاج ملاحسنعلی واعظ ابروانی (۱۲)

۳. میرزای سنگلاخ (۱۵)..... ۱۱۴
۴. مولانا آخوند ملا رضای رئیس شهید (۱۹)..... ۱۳۱
۵. ملا محمد آخوندزاده (۲۰)..... ۱۳۳
۶. حاجی ملا ابوطالب (۲۰)..... ۱۳۳
۷. شیخ طاهر بن محمد المکنی به ابوالنصر مشهر به ترکستانی (۲۱)..... ۱۳۶
۸. حاجی محمد بیدل (۲۱)..... ۱۳۷
۹. رزا عبدالوهاب اصفهانی (۲۳)..... ۱۳۹
۱۰. رزا طاهر ملقب به دیباچه‌نگار اصفهانی و شیخ محمد حسن گیلانی (۲۵)..... ۱۴۱
۱۱. میرزا حسن هجتهد اهری (۲۶)..... ۱۴۳
۱۲. ملا محمد یحیی اهری (۲۷)..... ۱۴۶
۱۳. درویش محمد شاه اهری مازندرانی (۲۷)..... ۱۴۸
۱۴. عبدالرحمن افندی (۲۹)..... ۱۵۰
۱۵. فہمی افندی (۳۰)..... ۱۵۲
۱۶. درویش حسین خراسانی (۳۰)..... ۱۵۴
۱۷. حاجی محمد ابراہیم افندی اسوطل (۴۴)..... ۱۵۵
۱۸. محمد جعفر آبادہ (ای) (۴۸)..... ۱۵۸
۱۹. آخوند ملا حسین تبریزی (۴۹)..... ۱۵۸
۲۰. آخوند ملا باقر اسکونی (۵۰)..... ۱۶۰
۲۱. سید ابوالقاسم الملقب به مجنون شاه اشینی (۵۰)..... ۱۶۱
۲۲. حلمی محمد افندی (۶۰)..... ۱۶۳
۲۳. شیخ محمد علی حزین (۶۱)..... ۱۶۶
۲۴. سید محمد علی بنارس (۶۱)..... ۱۶۷
۲۵. شیخ بصیر (۶۳)..... ۱۷۵
۲۶. شیخ نصر بیروٹی (۶۳)..... ۱۷۷
۲۷. مولانا یوسف بہمانی (۶۴)..... ۱۷۸
۲۸. حاجی محمد حسن بیات (۶۵)..... ۱۷۸
۲۹. سید ابوالقاسم پیشاوری (۶۷)..... ۱۸۲

۳۰. میرزا فخرالدین بروجردی (۶۷) ۱۸۴
۳۱. شیخ محمدحسن (۷۰) ۱۸۹
۳۲. سیدناصح‌الدین بحرینی (۷۴) ۱۹۱
۳۳. شیخ ابویعقوب اسحق بن حسین بخارایی (۷۶) ۱۹۲
۳۴. سیداسماعیل برجن‌دی (۷۷) ۱۹۶
۳۵. میرزا رفیع نظام‌العلمای تبریزی (۷۹) ۱۹۶
۳۶. میرزا ابراهیم ملاباشی متخلص به سها (۹۰) ۲۰۲
۳۷. سیدعبدالله سیب مشهور به حکاک تبریزی (۹۱) ۲۰۴
۳۸. حاج محمد رکی توسرکانی (توسرکانی) (۹۷) ۲۰۸
۳۹. سید محمدابراهیم حبیب (۱۰۰) ۲۰۹
۴۰. میرزا فتحعلی مترجم (۱۰۱) ۲۱۵
۴۱. ابومسلم شمشال (۱۰۴) ۲۱۸
۴۲. حاج شیخ زین‌العابدین جدای (۱۰۸) ۲۲۰
۴۳. مصطفی علی محمد جربادقانی (۱۰۸) ۲۲۲
۴۴. مولانا شیخ رجعی جلایری (۱۰۸) ۲۲۲
۴۵. مولانا شیخ محمدسلام حلی (۱۱۳) ۲۲۲
۴۶. مولانا شیخ محمدباقر بحری (۱۱۴) ۲۲۴
۴۷. حاج علی اکبر خویی مشهور به هندی (۱۲۱) ۲۲۷
۴۸. ملاعسکری خواری (۱۲۲) ۲۲۸
۴۹. میرزا محمدابراهیم (متخلص به فانی) (۱۲۲) ۲۲۹
۵۰. حاج رضای مرشد خوشانی (۱۲۴) ۲۳۱
۵۱. مولانا عبدالرحیم (۱۲۸) ۲۳۳
۵۲. کربلایی محمد مشهور به پوستین‌دوز (۱۳۲) ۲۳۴
۵۳. میرزا عبدالوهاب منجم‌باشی رشتی (۱۳۷) ۲۳۴
۵۴. حاجی میرزا ابوالقاسم (۱۳۷) ۲۳۷
۵۵. حاجی میرزا حسن ملاباشی زنوزی (۱۳۸) ۲۳۹
۵۶. میرزا جعفر طبیب زنوزی (۱۳۸) ۲۴۰

۵۷. میرزا محمدحسین عجیب (۱۳۹)..... ۲۴۱
۵۸. روشن افندی و پسرش (۱۳۹)..... ۲۴۲
۵۹. میرزا محمد سلطان آبادی (۱۴۰)..... ۲۴۳
۶۰. رحمت علی سمرقندی (۱۴۰)..... ۲۴۵
۶۱. شیخ محمدیوسف کردستانی (۱۴۱)..... ۲۴۶
۶۲. میرزا ابوالقاسم سیستانی (۱۴۲)..... ۲۴۸
۶۳. حاج میرزا صفا (۱۴۲)..... ۲۵۲
۶۴. میرزا محمدرضی حکیم‌باشی السمنانی (۱۴۴)..... ۲۵۸
۶۵. میرزا محمد شفیق (۱۴۵)..... ۲۶۳
۶۶. حاج ملا علی ساری (۱۴۶)..... ۲۶۴
۶۷. مولانا میرزا مصطفی‌الله بنی السروی السبلانی الأذربایجانی (۱۴۷)..... ۲۶۶
۶۸. میرزا احمد قاصم (۱۴۹)..... ۲۷۴
۶۹. حاجی عبداللطیف قاضی افندی (۱۵۷)..... ۲۷۹
۷۰. شیخ مرتضی الانصاری (۱۶۰)..... ۲۸۲
۷۱. سلیمان خان افشار (۱۶۸)..... ۲۸۹
۷۲. مولانا شیخ محمدهادی طبسی (۱۷۳)..... ۲۹۱
۷۳. حاج مصطفی افندی ابن حاج محمد زکی طرابی (۱۷۴)..... ۲۹۳
۷۴. درویش مهدی بخارایی (۱۸۰)..... ۲۹۵
۷۵. میرزا احمد طیب (۱۸۱)..... ۲۹۷
۷۶. میرزا یوسف طیب فراهی متخلص به صباحی (۱۸۳)..... ۲۹۸
۷۷. حاجی ملاغلامرضا قاضی (۱۹۴)..... ۳۰۰
۷۸. جعفرقلی آقا قبه‌ای (۱۹۵)..... ۳۰۱
۷۹. حاج محمد جعفر قراگوزلو (۱۹۶)..... ۳۰۱
۸۰. حاجی میرزا علی قراجه‌داغی (۲۰۸)..... ۳۱۰
۸۱. آخوند محمدحسین قمشه‌ای (۲۱۸)..... ۳۱۳
۸۲. درویش ثابت علی (۲۲۰)..... ۳۱۵
۸۳. درویش خادم قیری (۲۲۰)..... ۳۱۵

۳۱۶	۸۴. شیخ مختار کابلی (۲۲۴)
۳۲۳	۸۵. آخوند ملاحسین گنجوی (۲۳۰)
۳۷۸	۸۶. [شیخ زین العابدین گنجوی] (۲۴۰)
۴۲۱	۸۷. حاجی شیخ علی اکبر قرمینی (قرمینی) (۲۴۹)
۴۲۹	۸۸. شاه نعمت الله ولی (۲۵۴)
۴۳۱	۸۹. مظفر علی شاه (۲۵۵)
۴۳۳	۹۰. مشتاق علی شاه (۲۵۵)
۴۳۳	۹۱. مولانا میر محمد جعفر حکیم الهی لواسانی (۲۶۲)
۴۳۴	۹۲. ادیب العبد کرمرودی (۲۶۴)
۴۵۸	۹۳. نور علی شاه (۲۷۶)
۴۶۰	۹۴. حاجی طرفه (۲۸۵)
۴۶۱	۹۵. حاجی امامقلی نخجوانی (۲۹۱)
۴۶۴	۹۶. سید احمد طیب کشمیری (۲۹۹)
۴۶۷	۹۷. درویش قلندر شاه (۳۰۲)
۴۷۱	۹۸. ملا محمدرضا بن محمد امین همدانی (۳۰۶)
۴۷۴	۹۹. ملا (مولی) عبدالصمد همدانی (۳۰۷)
۴۷۶	۱۰۰. آخوند ملا ولی الله همدانی (۳۰۷)
۴۷۷	۱۰۱. مولانا سلطانعلی هوکلی (۳۰۹)
۴۸۳	منابع و مآخذ
۴۸۹	پیوست
۴۹۵	تصاویر
۵۰۳	نمودارها
۵۱۹	نمایه ها
۵۲۱	نمایه اعلام
۵۲۷	نمایه کتاب ها
۵۲۹	نمایه مکاتب و فرق
۵۳۱	نمایه مکان ها

دیباجه

تحفة الألباء فی تذکرة الأولیاء و الشرفاء^۱ از جمله نسخ خطی منحصر به فرد به جای مانده از دوره قاجار است که مؤلف آن سرگذشت ۲۳۷ شخصیت (پیوست) برجسته معاصر خویش اعم از عالم، فقیه، عارف، رجال سیاسی، فرماندهان نظامی و ... را بر اساس محل تولد و یا زندگی آنها تبویب و به رشته تحریر درآورد است. تنظیم کتاب بر اساس شهرها سبب شده تا اثر مذکور مشحون از نکته‌های تاریخی و جغرافیایی شود. نگارش این اثر در سال (۱۲۹۱ ق.) به پایان رسیده است.

مصححان بر اساس تخصص و رویکرد علمی‌شان، اهتمام خریداری صرفاً بر تصحیح سرگذشت «عرفا، صوفیه و زهاد» این مجموعه مصروف داشتند. نتیجه آن تذکره‌ای از ۱۰۱ شخصیت شد.

به طور کلی متصوفه‌ای را که شرح حال‌شان در این کتاب آمده، می‌توان در چهار طریقه نعمت‌اللهیه، ذهبیه، نقشبندیه و قادریه دسته‌بندی کرد. مؤلف کتاب از طریقه ایشان گاه به صراحت و گاه تلویحاً نام برده است.

۱. ارمغان خردمندان در تذکره اولیاء و شرفا

تصحیح نسخه به سبب دقت و حساسیتی که می‌طلبید، چهارسال به طول انجامید و تلاش شد تا حتی الامکان کمترین سهو و لغزشی در کار خطور نکند. لازم بود تا علاوه بر مقدمات مرسوم در تصحیح نسخه و متن کتاب، مقدمه‌ای مختصر در تاریخ تصوف از روزگاران صفویه تا عصر قاجار و نیز مختصری در باب تذکره‌های این دوره بیان شود تا خواننده با فضا و محیط کتاب آشنا گردد. علاوه بر این‌ها، پی‌نویس‌هایی نیز برای تکمیل متن بر کتاب افزودیم تا شاید علاء‌مندان و دوستداران را به کار آید.

بر خود فخر می‌دانیم از تمام آن‌هایی که در به ثمر رسیدن کتاب حاضر اثرگذار بودند، رسم ادب تشکر کنیم:

ابتدا از استاد بنوهر صدوقی سها که نسخه حاضر را معرفی و در تنظیم فهرست ابتدایی شخصیت‌ها راهنما، یارمان بودند؛ نیز از سرکار خانم دکتر ملیحه معلم که در ویرایش اولیه مقدمه و سرکار خانم حمیده قمری که در ویرایش نهایی مقدمه ما را یاری کردند؛ همچنین از سرکار خانم سیده بشری صهری و نرگس بابایی که ضمن حمایت‌های معنوی، در نمونه‌خوانی و تطبیح قسمتی از کار همکاری داشتند؛ نیز از سرکار خانم حرّی، کارشناس کتابخانه «نکا»، تهران، که همدلانه و مشفقانه نسخه مورد نیاز را برایمان فراهم کردند و در نهایت از دست‌اندرکاران کتابخانه مرحوم آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره) که هر چند سخت‌گیران، اما در نهایت نسخه‌های مدّ نظر را در اختیار ما گذاشتند. در نهایت سپاس و تشکر داریم از مدیر مسئول انتشارات وزین سفیراردهال، جناب آقای مهندس سیدحسین عبدینی اردهالی و نیز از پیگیری‌های مجدّانه جناب آقای مجتبی مقدسی، سر ویراستار انتشارات سفیر اردهال، و از دیگر دست‌اندرکاران آن انتشارات که بر چاپ این اثر همت نمودند.

امید داریم که این تلاش در نظر اهل تحقیق قبول افتد و اگر خطا و سهوی مشاهده کردند، کریمانه ما را مطلع نمایند.

وحید محمودی^۱ - محمد رجا صاحب‌دل^۲

www.ketab.ir

۱. عضو هیأت علمی پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی (سمت)

v.mahmodi66@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری رشته تصوف و عرفان اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم تحقیقات؛
rajasahebdel@gmail.com

مقدمه

اسفند ماه ۱۳۹۲ استاد منوچهر صدوقی سه‌ها، تصحیح نسخه خطی کتاب *تُحَفَةُ الْأَيَّامِ* فی تَذْکِرَةِ الْأَوَّلِيَاءِ وَ الشُّرَفَاءِ را به ما پیشنهاد کردند و کپی نسخه دانشگاه تهران را (که در خرداد ماه ۱۳۸۶ تهیه کرده بودند) در اختیار ما گذاشتند.

برای شروع، ایشان از روی فهرست اسامی ابتدای نسخه، اشخاصی را معین کردند تا با تمرکز بر روی آنها کار تصحیح آغاز شود. با خوانش کامل نسخه، اسامی مشخص شده دستخوش کاهش و افزایش شد و در نهایت مجموعه‌ای در دست ما فراهم آمد.

حین تورق اولیه نسخه استاد صدوقی، نوشته‌ای در حاشیه برگ نخست آن نظرمان را جلب کرد: «سرقت ادبی از *بستان السیاحه* با اضافاتی ناچیز» (مسویر ۱).

حال آنکه در نسخه دانشگاه تهران، چنین عبارتی درج نشده بود. (تصویر ۲) صحت این ادعا ادامه کار را با چالش روبه‌رو می‌کرد، لذا با دقت و بررسی بیشتر دریافتیم اگرچه تألیف *بستان السیاحه* زین العابدین شیروانی (م. ۱۲۵۳ ق.) بیست و سه سال قبل از تألیف *تحفة الالباء* بوده و این دو از نظر سبک نگارش و تبویب مطالب قرابت‌هایی بسیار با هم دارند، چنان‌که در *تُحَفَةُ الْأَيَّامِ* عباراتی از *بستان السیاحه* و ام

گرفته شده است^۱، اما انگاره انتحال صحیح نیست.

تحفة الالباء از جمله تذکرة‌های دوره قاجار است که در کنار دیگر آثار بر جای مانده از آن دوران همچون ریاض السیاحه، حقائق السیاحه، معارف العارفین و ... جای دارد. در فتنه، موضوع تحفة الالباء جغرافیا درج شده است، حال آنکه با وجود شرح حال ۲۳۷ نفر (پیوست) از مشاهیر، شعرا و رجال، بهتر بود در این اختصاص، موضوع تراجم - جغرافیا ذکر می شد؛^۲ همچنین در این کتاب، ضمن آشنایی با افراد که گاه نامشان در هیچ اثری نیامده، می توان به پیوند میان زهاد، عباد و صوفیه نیز پی برد.

در ادامه برای تبیین جایگاه این اثر، اشاره‌ای مختصر به تذکرة‌های عصر قاجار خواهیم داشت.

تذکرة‌های دوره قاجار

۱. ریاض السیاحه (۱۲۳۷ ق.)، حقائق السیاحه (۱۲۴۲ ق.) و بستان السیاحه (۱۲۴۷ ق.) مؤلف این آثار، زین العابدین شیروانی (۱۱۹۴-۱۲۵۳ ق.) ملقب به «مست علی شاه» از درویش نعمت‌اللهی است. وی طبق رسم عهد صوفیان، از سیر و سیاحت در آفاق و انفس بهره‌مند بوده است. در طی سیاحت آشنایی (که از ۱۲۱۱ ق. آغاز شد) یادداشت‌هایی فراوان گرد آورد که ثمره آن، تألیف سه کتاب ریاض السیاحه، حقائق السیاحه و بستان السیاحه است. وی در خصوص تصنیف این آثار می نویسد:

«در حین گردش عالم و سیاحت طوایف امم، جمعی از خدایان باصفا و اخلاء^۳ باوفا، التماس نمودند و درخواست کردند که از آنچه دیده و مشاهده گردیده، شطری از احوال و اوضاع هر اقلیم و فصلی از مذهب و مشرب هر فرق، از صحیح و سقیم بی تعصب و تقیّه، در سلک تحریر و تسطیر منتظم گردد و زمره

۱. زین العابدین گنجوی (مؤلف کتاب)، به دلیل متن‌آرایی عباراتی را در وصف اشخاص مورد نظر خود به کار برده که شیروانی آنها را درباره افراد دیگر استفاده کرده است.

۲. ج ۷، ص ۳۳۱.

۳. جمع خلو، مردان فارغ و بری.

انبیای عظام و اولیای کرام و علمای دین و حکمای صاحب یقین و خواقین نامدار و خواتین گردون وقار و وزرای خردپرور و شعرای بلاغت گستر از هر دیار که بوده اند و در هر مقام که اقامت و سکونت نموده اند، در ذیل آن دیار و ضمن آن مقام بی زیاده و نقصان، مذکور و مسطور شود، دوستان را یادگاری و آیندگان را تذکاری بوده باشد.^۱

در حقیقت این سه کتاب دایرة المعارفی است در علم ادیان، جغرافیا و تاریخ مملو از اطلاعات مردم شناسی، تاریخ اجتماعی ایران و نواحی هم جوار که فواید ادبی، عرفانی و فلسفی را نیز شامل می شود. هر سه اثر در جغرافیا و تاریخ مشتمل بر توصیف شهرها و سلسله های پادشاهان و آشنایی با شعرا، عرفا، فضلا، حکما و سلاسل اهل عرفان است. «ساز» مساحتی هر چند متأخر بر حدائق و ریاض است، با این حال از آن دو کامل تر است.

۲. ریاض العارفین (۱۲۶۰ ق.) و اصول الفصول فی حصول الوصول (۱۲۸۶ یا ۱۲۸۷ ق.) مؤلف این آثار، رضاقلی خان طبرستانی، متخلص به هدایت و مشهور به «الله باشی» (م. ۱۲۸۸ ق.) ادیب، شاعر، مورخ، دستورنویس و دولتمند دوران قاجاریه است.

ریاض العارفین، معروف ترین تذکره دوره قاجار و محبوب می شود که در سال ۱۲۶۰ ق. تألیف شده است. این تذکره مشتمل بر احوال و اشعار ۳۵۴ تن از عارفان شاعر و شاعران عارف بوده که از بایزید بسطامی آغاز و به همایون رازی ختم می شود. مؤلف در پایان کتاب نیز شرح حال خویش را نگاشته است.^۲

«اصول الفصول»، کتابی مثنوی و حجیم در موضوع عرفان و تصوف است. این کتاب، آخرین اثر مؤلف بوده و از آنجا که در دوران کمال و پختگی به نگارش درآمده، از اهمیتی بسزا برخوردار است. تنها دو نسخه از این اثر موجود است؛ یک نسخه آن با خط نسخ خوش در قطع رحلی و ۲۸۰ صفحه، اهدایی مخبر السلطنه

۱. ریاض السیاحه، ج ۱، ص ۵.

۲. نک: گلچین معانی، احمد، تاریخ تذکرةهای فارسی، ج ۱، ص ۶۶۶.

نواده هدایت است که در کتابخانه مجلس (به شماره ۳۰۱۲) نگهداری می شود. نسخه دیگر که گویا به قلم خود مؤلف نگاشته شده، در ۲۵۰ صفحه به خط نستعلیق تحریری است و در کتابخانه دانشگاه بوعلی سینای همدان (به شماره ۷۵ ب) محفوظ است.

هدایت در مقدمه این کتاب درباره هدف از تألیف و درون مایه اصول الفصول چنین می نویسد:

«... و محرر این اوراق حقایق آثار، از صاحبی بزرگوار مأمور شد که در بیان بعضی امور حقّه که به یکدیگر متعلق و مناسب اند، از اخبار و احادیث حضرت نبوی و ائمه مرتضوی (علیهم السّلام) و علمای کبار و حکمای بزرگوار و ارباب ینش و اصحاب را اصول و فصولی مرتب سازد، به تألیف این رساله پرداخت و آن را به اصول الفصول فی شرح الّرسول موسوم ساخت و فی الحقیقه این فقیر در میانه ناقل و کاتب خواهد بود نه فایز و صاحب.»

این کتاب، ضمن بیان اصول و فروعی درباره عرفان و تصوف، به معرفی شخصیت ها و چهره های برجسته عرفانی، شامل مشایخ و اقطاب هر سلسله می پردازد و پس از معرفی کامل و ذکر تألیفات هر یک، نام یا بخش اعظمی از کتاب و رسایل مهم آنان را برمی شمرد.

گفتنی است که اصول الفصول یکی از منابع مهم و معتبر معصوم علی شیرازی در طرائق الحقایق است که با مراجعه به فهرست پایان کتاب می توان استفاده مکرر ایشان از این کتاب را مشاهده کرد.

همچنین، نیمه پایانی کتاب که بخش مهم و ناب اصول الفصول محسوب می شود، به عنوان رساله دکتری آقای محمدابراهیم ایرج پور تصحیح شده، ولی تاکنون به زیور طبع آراسته نشده است.^۱